

происходит рекомендации в области социального управления и трансформации социальной работы.

Ключевые слова: социогенез, ритм, цикл.

Shedyakov V. E. Significance of rhythms, waves and cycles of renovation and development of cultural and civilizational worlds in sociogenesis processes realizing.

Lows and patterns of rhythmic processes sociogenesis are analyzed. Correlation of progress and regress in the history of cultural and civilizational worlds is examined. Features of social development of ukrainian society are studied from the point of view of the overlapping features of protracted post-Soviet transformations and post-modernization of public life. From here, in particular, the recommendations in the field of social management and transformation of social work are following.

Keywords: sociogenesis, rhythm, cycle.

Фельдман О. Б.

АЛЬТРУЇЗМ І ФІЛОСОФІЯ ТВАРИН

У статті обґрунтовано альтруїзм як ключовий принцип філософської рефлексії світу тварин. Автор доводить, що альтруїзм, пов'язаний з піклуванням, а не з домінуванням, є необхідною умовою ідентичності людини, підвищення поваги до життя як найвищої цінності, спільної відповідальності людства за все живе. Підкреслено необхідність виховання у людини альтруїстичного ставлення до тварин, створення соціальних інституцій, обґрунтування моральних і правових норм на основі принципу альтруїзму.

Ключові слова: альтруїзм, філософія тварин, захист тварин, права тварин, відповідальність, співчуття, моральний обов'язок.

Сучасна антропологічна криза виявляє себе в зростанні жорстокості відносно тварин. Особливо актуальною ця проблема є для України, яка має катастрофічну ситуацію у сфері захисту тварин. Занепокоєність викликає негуманне відношення до тварин, як-от масове вбивство, труєння, відстріл безпритульних тварин, жахливі умови утримання тварин у зоопарках та експлуатація у цирках і дельфінаріях, порушення елементарних етичних норм поведінки з тваринами у м'ясній і хутряній промисловості, безправне положення тварин, використовуваних під час дослідів і ксенотрансплантації. Ці жахливі факти свідчать про справжній зооцид, неприховані форми насильства, ілюструють ставлення суспільства до вбивства та фізичних

знущань як до норми. Отже, можна констатувати глибинну кризу гуманності, знецінення засадничих суспільних цінностей, посилення руйнівного егоїстичного самоствердження людини. Занепокоєність, що зростає, насправді стосується неприйнятності беззастережного егоцентризму, що притаманній сучасній людині, і наслідком котрого є руйнівні та деструктивні риси, розлад у стосунках із довкіллям, криза ідентичності, знецінення самого життя.

Криза гуманності як свідчення кризи ідентичності людини і суспільства загалом, їхніх ціннісних орієнтацій і моральних норм вимагає витворення нового смислового кола й нового горизонту у системі людина-тварина. Вирішення цієї проблеми зумовило появу філософії тварин (*animal philosophy*), яка сьогодні набуває статусу самостійної філософської дисципліни. Водночас криза гуманності виводить на передній край філософської рефлексії принцип альтруїзму, пов'язаний з піклуванням, а не з домінуванням, допомогою Іншому, як прояву любові, повагою до життя як найвищої цінності, спільною відповідальністю за все живе. Альтруїзм як безкорисливе прагнення до діяльності на благо Іншого, має бути поширеним на світ тварин.

Принципові положення філософії тварин установлюють праці Д. Г'юма, Ф. Ніцше, Е. Левінаса, М. Фуко та інших учених. Як доводить О. Гомілко, сьогодні говорити про філософію тварин як самостійну галузь філософського знання дозволяє рівень її досліджень [4, 262]. Це і значний обсяг публікацій у провідних наукових виданнях, поява хрестоматій та ґрунтовних колективних монографій, університетських та публічних лекційних курсів тощо. Якщо проглянути тематику лондонських лекцій Королівського Інституту Філософії, то їх зміст також торкається цієї проблематики. Так, щорічна лекція 2012 р. «Про добро, що ми маємо» («On Having a Good») була прочитана відомою дослідницею із Гарвардського університету Крістіною Корсгард (*Christine Korsgaard*), котра також відома своїм інтересом до світу тварин. Основне питання лекції вона формулює таким чином: чи буде краще, якщо світ наповнено щасливими людьми та тваринами? Питання розрізнення добра та зла вирішується також відносно тварин. Варто згадати її статтю «Приклад Канта для прав тварин», у котрій Корсгард обґрунтовує моральні засади філософії тварин. Проте стаття А. Клері «Собаки та концепти», опублікована у журналі «Філософія», доводить її актуальність і для філософії. Здійснена у статті критика сучасного концептуалізму виявляє, що тварина має ментальні здібності. Але вони нерозвинені або просто інші. Проте природничі науки не можуть у багатьох

випадках пояснити поведінку тварин виключно через такі біологічні поняття, як інстинкт та навчений досвід. Ж. Дерріда пропонує поняття «буття з тваринами» (being with animals) для означення незвичного досвіду бути об'єктом погляду тварин [4, 262].

Мета статті полягає у розкритті функціональних можливостей альтруїзму в філософії тварин.

Проблема захисту тварин у сучасній філософії відноситься до трансцендентальних, адже пов'язана з відповідальністю людини за життя та долю буття в цілому. Проте усвідомлення цілісності природи, забезпечення справедливості у відносинах людини з природою, відбувалось в історії європейської філософії поступово.

Важливо сказати, що у східній культурі та філософії ставлення до тварин розглядають в етичній площині. Співчуття живому виступає істотним моментом буддизму, який, на відміну від християнської традиції, не ставить людину на вершину ієрархічного ланцюжка творинь. Ідеалом буддизму є пустельник, який згідно з принципом ненасильства віддає себе самого на з'їдання, щоб нагодувати голодного лева. Така альтруїстична поведінка пояснюється тим, що, згідно учення про переселення душ, тварини як об'єкти альтруїзму зрівняні з людьми.

В європейській культурі суперечності відношення «людина-тварина» зумовлені розвитком раціоналізму та науково-технічної цивілізації. Загальновідомо, що у різні історичні часи уявлення про тварин, зазвичай, були різними. Парадоксом є те, що наївні уявлення про тварин на основі світовідчуття виступали твердим підґрунтям для альтруїстичного відношення до них й, навпаки, розгорнуте раціоналістичне обґрунтування про гуманістичне відношення до всього живого аж ніяк не застерігає людей від агресивного поводження з тваринами, зневажливого ставлення до них. Проблема полягає в тому, що враховуючи неоднозначність, амбівалентність людини, потенційними можливостями людської природи є обидва способи відношення до тварин – і егоїзм, й альтруїзм. Інша справа, що буде переважати.

Проте, як підкреслює Л. Гомілко, численні сучасні дослідження, що стосуються філософії тварин, свідчать про неадекватну оптику людського сприйняття тваринного світу та феномену тваринного як такого. Головним компонентом такого сприйняття є позбавлення тваринного будь-якого етичного значення [4, 267]. Тому найважливішими проблемами філософії освіти постають засадничі принципи, на які має спиратися нова філософська дисципліна. Додамо також, що, на думку О. Гомілко, у ставленні до тварин варто подолати

такі ключові принципи модерного мислення, як об'єктивізм, антропоцентризм та просвітницький гуманізм [4, 263].

Значимо, панування в нашому суспільстві зверхньо-егоїстичного ставлення до тварин має передумовою концепцію про винятковість людини як істоти, створеної за образом і подобою Бога, а отже, володарем всього живого на землі. В оповіді про творення світу говориться: «І сказав Бог: «Створимо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі» [Бут. 1.2]. Відтак антропоцентричний підхід до оцінки тварин протягом багатьох століть змушував сприймати тварин через призму їх корисності для людей. З часом тварини стали розглядатися як нерозумні нижчі істоти, що не страждають. Наприклад, сприйняття тварин як нерозумних нижчих істот притаманно новочасній філософії. Як зазначає Т. Гоббс, «угоди з тваринами неможливі. Укладати угоди з дикими тваринами неможливо, бо, не розуміючи нашої мови, вони не розуміють і не приймають ніякого перенесення права, не можуть також вони самі перекладати ніяке право на інших, – а без взаємного отримання немає угоди» [3, 162]. Завдяки раціоналізму іншого новочасного мислителя Р. Декарта не лише тварина, але й людина підпадає під дію метафізичної десоматизації (О. Гомілко). Тварина не страждає, бо її тіло позбавлене тілесного (онтологічного) значення. Воно є лише фізичним об'єктом. Донині таке ставлення до тварин є панівним у культурі [4, 267]. Відтак європейська класична метафізика, що була світоглядною підвалиною базових цінностей сучасної європейської цивілізації, не обґрунтувала потребу гуманного ставлення до тварин, що сприяло, з одного боку, посиленню агресивності, жорстокості у егоїстичному самоствердженні людини, а з іншого, невиправданому стражданню тварин.

Панування раціонально-егоїстичного підходу перетворило світ тварин на об'єкт впливу та домінування. Але парадоксальність ситуації полягає у тому, що людина усвідомила себе настільки ж могутньою, як і самотньою. Адже, як пише Е. Фромм, тенденція бути, віддавати, жертвувати собою набуває сили у специфічних умовах людського існування завдяки внутрішній потребі в подоланні самотності через єднання з іншими [9, 118]. Дійсно, людина не може існувати без Іншого. Проте дуже часто спілкування з людьми, на відміну від спілкування з тваринами, приводить до переживання самотності. Зовнішня самотність відокремлює людину від інших людей. Вихід за межі зовнішньої самотності може відбуватися завдяки спілкуванню з тваринами, які здійснюють на людину терапевтичний

вплив (пет-терапія). Архетипом тут може бути подолання самотності Робінзоном Крузо, якому на безлюдному острові допомогли не втратити душевної рівноваги собака, кіт і папуга.

У XIX ст. представники філософії життя почали переосмислювати просвітницьке відношення до буття тварин. Проблемою подолання антропоцентризму у відношенні до тварин активно переймався А. Шопенгауер [12]. Німецький мислитель наголошував, що співчуття стосується людини та тварин. Переборення егоїстичних імпульсів відбувається, на думку філософа, у сфері моралі. Німецький філософ, собака якого після його смерті успадкувала усе майно, пов'язував милосердя до тварин з добротою характеру. Він вважав, що не може бути добрим той, хто жорстоко поводить з тваринами. Співчуття, як основа моралі, бере під свій захист також і тварин, чим і підтверджується її перевага над всіма іншими почуттями, які в цьому сенсі є обмеженими.

Образність і фрагментарність праць Ф.-В. Ніцше, насиченість їх парадоксальними висловлюваннями та афоризмами, ускладнюють тлумачення його філософської позиції до світу тварин. Проте Ф.-В. Ніцше, який здійснив у філософії поворот від раціоналістичної метафізики до ціннісних проблем, у праці «По той бік добра і зла» писав, що в людині «тварина» і «творець» поєднані. Страждання людей – це страждання, що стосується «тварини в людині», і це закономірно. А страждання надлюдини – це захист від «вашого співчуття, як від найгіршої манірності й слабості» [8, 346].

Критично сприймав вияви зверхньо-зарозумілого ставлення людини до інших форм буття засновник філософської антропології М. Шелер. Дуже важливою для обґрунтування альтруїстично зорієнтованих ідеалів є його думка стосовно взаємовідносин вищого і нижчого в природі. Засновник філософської антропології писав: «Кожна більш вища форма буття безсила щодо більш нижчої і здійснюється не власними силами, а силами нижчої форми» [11, 171]. Водночас, як підкреслює сучасний дослідник М. Кисельов, така схема нині піддається певній модифікації, позаяк «більш вища форма буття» (фактори антропогенного походження) починає доволі відчутно впливати на життєдіяльність тваринного та рослинного світу [6, 80].

Універсальна етика А. Швейцера також є обґрунтуванням принципу самостійної цінності тварини. На думку А. Швейцера, будь-яке життя дорогоцінне у своїй неповторності, а це рівняє в їх цінності всі живі істоти. Тому життя – це явище, що вселяє повагу, благоговіння. Звідси виникає принцип універсальної етики Швейцера – «благоговіння перед життям» [10]. Німецький філософ вважає, що

етика є внутрішнім спонуканням виявляти до всього живого таку ж повагу, яку людина відчуває по відношенню до самої себе. У своїй універсальній етиці А. Швейцер також передбачає поняття обов'язку людини по відношенню до живих істот. Як бачимо, А. Швейцер ставить в моральний обов'язок людині турботу про живих істот. Отже, співвимірність принципу альтруїзму з принципом благоговіння перед життям визнає самоцінність і права будь-якого живого як самостійного суб'єкта, незалежно від його користі чи шкоди для людини.

Тварини разом з рослинами й ландшафтом складають загальне ціле та створюють екологічне співтовариство [6, 87]. Альтруїзм урівноважує взаємини людини та природи, звертаючись до невідомої повноти безпосереднього переживання цілісності буття.

На превеликий жаль, економіка й політика, а за ними наука, культура, освіта не розглядають тварину як абсолютну цінність, а тому не можуть надати власну предметність людиновимірним чином. Проте у дослідженні тварин принцип альтруїзму має стати ціннісною засадою теорії та практики. Вплив на таку діяльність здійснює сучасна нова гуманітаристика, постгуманітаристика, біогуманістика, екологічна та багатовидова гуманітаристика, що є критичним дискурсом, спрямованим як проти традиційної гуманітаристики з її тео-, телео-, антропо-, фало- і логоцентризмом, так і проти наявної політичної і соціальної реальності з її різноманітними формами несправедливості та виключення [5, 244]. Польська дослідниця Е. Доманська вважає, що нові тенденції сучасної гуманітаристики, зокрема дослідження над тваринами можуть стати інтерпретаційною рамкою, що генерує початкові дослідницькі питання [5, 208].

Нині низка праць провідних українських та іноземних науковців, таких як К. -О. Апель, В. Гьосле, А. Єрмоленко, К. М. Маєр-Абіх та ін., присвячена кризі ставлення людини до природи, порушує фундаментальну етичну проблему – чи є людина вищою моральною цінністю, в ім'я якої можна заподіювати страждання і біль, а також викликати смерть інших живих істот? Згідно етики самостверджуваної екологічної системи (Г. Йонас) людства, самоствердження людства має здійснюватися не через підкорення та пригнічення природи, а через солідаризацію з природою, яка знаходиться сьогодні під загрозою [1, 169]. З огляду на сучасну екологічну кризу, що є загрозою буттю, Dasien, в Гайдегеровому розумінні, тобто буттю людини, буттю людства (Г. Йонас), буттю як такому (В. Гьосле) та потреби критичного погляду на організмичний фактор потребують чітких морально-правових регулятивів медичні практики з тваринами, зокрема ксенотрансплантації. Вирішення складних проблем

ксенотрансплантації на підставі лише технологічної спроможності та медично-соціальної доцільності є виявом егоїстично-зверхньо-зарозумілого ставлення людини до природної форми буття. Нехтування морально-ціннісними і соціальними засадами цих практик обертається проти людини та порушує цілісність буття, адже створює можливість розмивання меж між видами, що в художній формі описав М. Булгаков у «Собачому серці» (1925 р.). У цій повісті Пилип Пилипович Преображенський шляхом пересадки органів олюднив бродячого пса. Але навіть у фантазіях письменників подібні експерименти закінчувалися невдачами, а то і трагедіями, немов застерігаючи людину від занадто сміливих експериментів. Проте зазіхання у практиках ксенотрансплантації на ідентичність особистості і проблема сприйняття людиною власного тіла, змушує дивитися по-новому також на співвідношення різних властивостей людини (почуттів і розуму), природних та соціокультурних виявів людського ества. Адже виникає питання: як вплине порушення біологічного статусу людини на її духовну сутність?

Моральне і юридичне визнання прав тварин орієнтує людську спільноту на їх збереження, захист і турботу. Громадський рух на захист прав тварин, що отримав потужний імпульс в 70-80-ті рр. минулого століття, за своєю суттю є благородною та альтруїстичною справою. Його ідеологія, філософія і етика були викладені в ряді книг, три з яких отримали великий громадський резонанс: «Жертви науки» Річарда Райдера (1975 р.), «Свобода тварин» Пітера Сінгера (1975 р.), «Справа про права тварин «Тома Рігена (1983 р.). Цей досвід є важливим для України, адже успішна побудова громадянського суспільства залежить від громадських ініціатив, спрямованих на захист тварин.

Усвідомлюючи егоїстичну орієнтацію суспільства, цілий ряд учених обстоює необхідність надання юридичних прав і об'єктам природи, оскільки тварини, ріки, дерева, екосистеми загалом не можуть висувати претензії від власного імені. Так, професор юридичної філософії в університеті Південної Каліфорнії Кристофер Д. Стоун вважає, що права природи повинні бути представлені через класичні поняття юриспруденції – опікунство і піклувальництво, так само як і інтереси малолітніх або некомпетентних дорослих людей. Всі природні об'єкти мають власні потреби, і піклувальники (природоохоронники) мають їх захищати [7, 37-42]. Дійсно, тварини не можуть висувати претензії до суспільства від власного імені, тому перед законом вони безправні. Надання юридичних прав і об'єктам природи буде проявом альтруїзму. Тим більше, що положення

сучасної форми контрактуалізму, яка представлена в теорії Дж. Ролза, не дає підстав стверджувати, що під захист контракту підпадають лише раціональні істоти [2].

Обговорення питання взаємозв'язку альтруїзму й філософії тварин не може залишатися своєрідною «грою в бісер», адже проблема захисту тварин, їх біль і страждання стосуються не вузького прошарку, а всієї людської спільноти, вимагає рішучих дій як на нормативно-правовому рівні, так й особистісному. Як слушно підкреслює О. Гомілко, визнання іншого має вийти за межі філософської лексики у практику життя [4, 263]. Адже лише у такому випадку інше постає як таке, з інтересами котрого потрібно рахуватись, а не як вороже, гірше, дурніше, нижче. Отже, не змінивши ставлення до тварин, не можна сподіватись на покращення міжлюдських стосунків.

І, нарешті, захист тварин, з одного боку, належить до сфери повсякденного буття українця, але, з іншого, виступає для нього як питання доленосне, а отже, є питанням межовим, екзистенційно надзвичайно вагомим. Здатність співчуття та турбота про тварин суттєві для моральної поведінки людини. Основою альтруїстичної поведінки є загальнолюдські норми моралі, що мають поширюватися й на тварин, та визнання морального обов'язку до світу тварин.

Відтак підхід, спрямований на розрив альтруїстичних почуттів і альтруїзму як цінності видається не лише малопродуктивним, але й свідчить, на мій погляд, про несформованість, недосконалість культури екологічного мислення. Адже альтруїзм не тільки вроджена здатність (у людини від природи можуть переважати в характері егоїстичні риси), а насамперед здобута якість людини. Проте, як свідчать факти жакливого та негуманного поводження з тваринами, почуття альтруїзму дедалі більше деградує. Суспільству не подолати кризи ідентичності, якщо не буде відроджено почуття альтруїзму, не відбудеться зміни в сферах відчуття, сприйняття, мислення і діяльності. Відчуття альтруїзму, розвиток здатності співчувати формується, головною мірою, під впливом позиції родинного оточення, вчителя (якщо, звичайно, той має здатність співчувати чужому болю та готовність допомогти іншому), засобів масової інформації, екологічної культури.

Масштабним і унікальним для України є благодійний проект МБФ «Фонд Олександра Фельдмана» Feldman Escorpark. У проект його організатори намагалися закласти принцип альтруїзму як важливий світоглядний орієнтир у бутті, ціннісній та світоглядній сфері дітей та української молоді. Основним завданням проекту є створення соціально активного середовища, в якому і дорослі і діти відчують, що

все живе на Землі є однією великою родиною, в якій немає місця агресії, а є тільки любов, дружба і взаємодопомога. Одночасно з цим завданням функціональне наповнення парку дозволяє зберігати фауну і флору регіону; надавати соціально-психологічну допомогу дітям з особливими потребами; інтегрувати Харківський регіон в міжнародні природоохоронні програми; створювати умови для розвитку науково-дослідної та освітньої бази України у сфері екології. Сьогодні Екопарк являє собою територію для сімейного відпочинку з розвагами і зоопарком. У всіх відвідувачів є можливість не тільки спостерігати за тваринами, але й безперешкодно спілкуються з ними у зоні контактного зоопарку. Повага до людської гідності і захист прав тварин шляхом підвищення поваги до життя як найвищої цінності складає моральний сенс благодійного проекту Feldman Ecopark.

Таким чином, форми жорстокого поводження з тваринами мають відійти у минуле. На сьогоднішній день альтруїзм як етичний принцип безкорисної допомоги, любові, об'єднання, відповідальність за світ тварин є продуктивним принципом мислення. У філософії тварин ідея альтруїзму, котра вбачає у любові людини до тварин абсолютну цінність має посісти належне місце.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні альтруїстичної складової екологічної етики.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Апель К.-О.* Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / Пер. з нім. В. Купліна. – Київ : Дух і Літера, 2009. – 430 с.
2. *Ворона В.* Контрактуалізм і права тварин // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2013. – 4 (114). – С.13-15.
3. *Гоббс Т.* Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / [пер. з англ. Р. Димерець]. – К. : Дух і літера, 2000. – 600 с.
4. *Гомілко О.* Світ тварин у сучасному філософському дискурсі // Зб. наук. праць: Філософсько-антропологічні студії' 2013. – К. : Стило, 2013. – С. 261-271.
5. *Доманська Е.* Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська; пер. з польськ. та англ. В. Склокіна; наук. ред. В. Склокін, С. Троян. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
6. *Кисельов М.* Екологія та сучасний філософсько-антропологічний дискурс / Визначальні виміри сучасного філософсько-

- антропологічного знання // Зб. наук. праць: «Філософсько-антропологічні студії» 2013. – К. : СтилоС, 2013. – С. 79-88.
7. Концептуальні виміри екологічної свідомості. – К. : Вид. Парапан, 2003. – 312 с.
 8. Ницше Ф. Сочинения: В 2-х т. – М. : Мысль, 1990. – Т. 2. – 829 с.
 9. Фромм Е. Бути чи мати / Пер. з нім. О. Михайлова та А. Буряк. – К. : Український письменник, 2010. – 222 с.
 10. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. – М. : Прогресс, 1992. – 572 с.
 11. Шелер М. Избранные произведения. – М. : Гнозис, 1994. – 490 с.
 12. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. – М. : Республика, 1992. – 448 с.

Фельдман А. Б. Альтруизм и философия животных.

В статье обосновывается альтруизм как ключевой принцип философской рефлексии мира животных. Автор доказывает, что альтруизм, связанный с заботой, а не с доминированием, является необходимым условием идентичности человека, способствует уважению к жизни как высшей ценности, общей ответственности человечества за все живое. Подчеркивается необходимость воспитания у человека альтруистического отношения к животным, создания социальных институтов, обоснования моральных и правовых норм на основе принципа альтруизма.

Ключевые слова: альтруизм, философия животных, защита животных, права животных, ответственность, сострадание, моральный долг.

Feldman O. B. Altruism and animal philosophy.

Altruism as a key principle of philosophical reflection of the animal world is grounded in the article. In the article it is proved that altruism, which is related to caring, but not to prevailing, is the necessary condition of man identity, increase of respect to life as the greatest value, general humanity responsibility for all flesh. The necessity of education of altruism attitude toward animals, creation of social institutes, ground of moral and legal norms on the basis of an altruism principle are underlined.

Keywords: altruism, philosophy of animals, protection of animals, animal rights, responsibility, sympathy, moral duty.